

Передмова

«Нова біографічна історія» як метод

На зламі століть найстаріший жанр історієписання – біографічний, – зазнавши чимало метаморфоз та змін від Плутарха до наших днів, переживає справжній підйом. Біографія, що виникає за часів Античності, через християнську агіографію та життєписи Ренесансу, у добу Модерну перетворюється на особливий жанр. До речі, біографічний жанр зазвичай сприймається наче посередній між мистецтвом та наукою. Нині існує цілий спектр рефлексій щодо даного жанру, його різновидів та типологій. Поряд з традиційними напрямками, як-то історична біографія, персональна історія, біографістика, біографіка виникають нові: «екзистенціальний біографізм», «нова біографічна історія», «інтелектуальна біографія», «біографія речей». В сучасній літературі заговорили навіть про «біографічний поворот» (а *biographical turn*) в інтелектуальній та культурній історії.

Предметом редакційного інтересу є «нова біографічна історія» в контексті історії науки. З минулого науки відомі два типи біографії «зовнішня» (коли через особистість вченого простежується історія науки чи напряму, котрий він репрезентує) та «внутрішня», що зосереджена на кар'єрно-професійному вимірі біографії, емоціях, ментально-культурному світі інтелектуала. «Нова біографічна історія» – це біографічний метод, що означає вивчення особистості в системі соціокультурних комунікацій. Біографічний метод передбачає реконструкцію певного життєвого сценарію та соціального середовища конкретної епохи через поєднання людина / події; особистість / історія; приватне / публічне; індивідуальне / суспільне тощо. «Нова біографічна історія» на ґрунті історичної науки функціонує у вигляді трьох моделей: «*біоісторіографія*», «*інтелектуальна біографія*», «*життя як наратив*».

Біоісторіографія – традиційна модель, орієнтована на вивчення творчої біографії історика у контексті стану науки, а сам термін поширюється з 1970-х рр. (Т.Попова, Н.Єфременков). П.Нора запропонував свій проект «Нариси з еґо-історії», упорядкувавши автобіоісторіографічні есеї французьких істориків Ж.Дюбі, П.Шоню, Ж.Ле Гоффа, Р.Ремона та інших. Причини поширення жанру біоісторіографії пов'язані з антропологізацією історії та самої історич-

ної науки. На зміну «безлюдної» історії ідей чи установ приходять біографії, кар'єри, «життя в науці» вчених, відомих, маловідомих чи незаслужено забутих. Щоправда, за радянських часів сюжети з біоісторіографії були не надто популярні адже минуле науки сприймалось як справа колективна та керована, до якої не завжди могла вписуватися яскрава особистість. Водночас традиційна біоісторіографія має неабиякий жанровий спектр. Біографію вченого-історика можна висвітлювати: 1. під кутом зору соціокультурного життя (культурно-громадського, економічного, політичного); 2. крізь історію інституцій, наукових установ, окремої галузі знання (краєзнавства, архівної справи тощо); 3. з точки зору схоларної тематики, тобто наукових шкіл; 4. з перспективи певної ідеології, суспільно-політичних позицій; 5. різних аспектів діяльності вченого (педагог, організатор науки, археограф, публіцист, громадський діяч, історик-літератор); 6. у контексті вивчення окремих проблем (історії епох, воєнної, революційної, регіональної тематики); 7. у вигляді двочленної схеми творчої біографії історика (життєвий шлях» та «наукова діяльність»). У цілому, «біоісторіографія» має сцієнтистську природу, жорсткі предметно-дисциплінарні рамки (історична наука, загальна історія науки), акумулює позитивістські цінності (пошук джерел та фактів біографії як мета дослідження), орієнтована на висвітлення суто наукової діяльності чи-то її окремих аспектів поза загальним духовно-інтелектуальним контекстом епохи та станом науки, на шаблонність мислення й відсутність рефлексії щодо самого біографічного методу.

Концепт «інтелектуальна біографія» входить до вжитку українських істориків з 1990-х рр. Сенс його ширший за біоісторіографію, адже містить біографію інтелектуала-вченого, філософа, економіста, політичного діяча тощо. Існують різні схеми-моделі інтелектуальної біографії. Дж.Леві розрізняє такі типи: 1. модальна біографія (що являє собою зразок, паттерн поведінки, типової для окремої соціальної групи); 2. контекстуальна (котра сприймається у контексті певної епохи); 3. біографія-казус (фіксує девіантну поведінку наче крайній вияв норми, такий собі життєвий ексклюзив); 4. герменевтична біографія (історія ідей, поглядів, думки). Д.Вокер використовує іншу типологію: 1. біографія особистості; 2. професійна (позиція в академічному колі, бізнесі, стосунки всередині науково-корпоративного співтовариства); 3. ситуаційна (ідеться про умови життя, політичний, культурний стан суспільства); 4. бібліографічна біографія, що передбачає аналіз праць, джерел, понятійного апарату, міждисциплінарні зв'язки. Л.Репіна виокремлює два типи біографії: ситуаційну (зовнішню), що репрезентує історію через постаті, та суб'єктивно-особистісну (внутрішню), котра зосереджена на емоціях, почуттях, внутрішньому світі інтелектуала. На наш погляд, «інтелектуальну біографію» можна інтерпретувати як біографію інтелектуала у мережі соціокультурних зв'язків. Така модель містить декілька складових: її ядро – ментальна біографія особистості, далі за переліком біографія оточення; професійна біографія (кар'єра) інтелектуала; біографія його епохи; літературна біографія (рецепція творчості вченого).

Інтелектуальна біографія постає не як лінія чи проста хронологія подій і фактів, а культурний простір, у якому індивідуум переміщується між різними соціальними сферами. Звісно, будь-яка біографія – це засіб організації та інтерпретації життєвих подій та творчого доробку особистості. Біографія-конструкт розкриває механізми творчості інтелектуала, мотивацію професійної діяльності, логіку кар'єри, рецепцію його творчості сучасниками та наступниками. Інтелектуальна біографія віддзеркалює стан науки та місце в ній вченого. Проблема полягає у виборі та обґрунтуванні складових моделі такої біографії. Біографія інтелектуала як будь-якої людини містить чимало чинників: психологічний, сімейний, професійний, економічний, політичний, соціальний, культурний, сексуальний, побутовий тощо. Сукупність біографій людини відрізняється культурною інформативністю, а відтак на певних етапах життя по-різному варіюються складові людської біографії, одні забуваються, замовчуються, відкидаються, інші навпаки перебувають у центрі уваги, наголошуються, фіксуються в пам'яті, традиціях, артефактах. Вочевидь, набір складових «інтелектуальної біографії» зумовлюється метою та інструментарієм конкретного біографічного дослідження.

Перспективною стратегією сучасного біографічного дослідження вважається нарративна психологія, засадничий принцип якої: *«життя – це нарратив»*. Адже життя людини являє собою потік епізодів, подій, споминів, що структуруються в процесі оповіді. Оповідач сам конструює свою життєву історію (life writing), тобто відбирає події, встановлює зв'язок між ними, пояснює причинність, створює певну цілість життєпису, що має початок, середину, підсумки. У такому ракурсі людське життя являє собою нарративну структуру. Життя кожної людини постає як сукупність епізодів, купа повідомлень, зміна мікроситуацій. За словами Р.Барта, життя людини – це «маса заплутаних повідомлень». Життя не стільки проживається нею, скільки нею же самою оповідується, описується, прикрашається чи-то драматизується, дещо замовчується або навпаки наголошується. Словом, певні факти, події, епізоди об'єднуються в єдину лінію оповіді, а решта навіть не згадується, відкидається, перекручується, фальсифікується. Отже, життя людини стає таким, яким його уявляє суб'єкт чи об'єкт оповіді.

Упорядкувати історію життя означає звести до купи низку життєвих епізодів та різних повідомлень у вигляді певної нарративної структури, котра має початок, середину й кінець. Дизайн подібної оповіді створює оповідач, автор власного життєпису або дослідник такого життєпису. Саме оповідач об'єднує усі події життя у певну цілість та пояснює їх. Мовиться про те, що людина чи то дослідник життя видатної людини конструюють кожний у свій спосіб життєві історії, своє чи інше життя, за допомогою нарративу/оповіді. Така оповідь містить кілька кроків чи нарративних процедур, як-то: 1. відбір подій, епізодів життя; 2. встановлення зв'язку між ними; 3. характеристика комунікацій, міжособистісного оточення навколо основного персонажу. Адже саме нарратив утворює зв'язок між людиною та її оточенням, соціокультурним контекстом епохи, у межах якої людина й проживає своє

життя. Життєві історії не виникають з однієї особи, вони формуються й конструюються з епізодів життя конкретної людини та її оточення, системи комунікацій з іншими людьми крізь усе життя.

Ключовим у наративі є розуміння часу. У межах наративної психології виокремлюють різні виміри сприйняття людиною часу. Пасивне сприйняття передбачає цілісність часу у трьох його модусах: минуле-сучасне-майбутнє. Ці модуси визначають один одного й сприймаються як цілісна структура (Е.Гуссерль). П.Рікер же фіксує в наративі два типи часу. Перший – це просто хроніка, перебіг подій, другий характеризується цілістю життєвого сценарію, що містить зав'язку, кульмінацію і розв'язку. Словом, завдяки наративу життєпис набуває цілості та певної конфігурації. Упорядкувати життєву історію означає звести до купи усю серію подій, котрі мали чітку наративну структуру, а саме початок, середину й завершення, що на мові людського життя сприймається як пройдешне, сьогодення, плани на майбутнє. Ще один тип сприйняття часу конструюється у процесі наративного діалогу. Адже людина у власній уяві створює свою життєву історію через т.зв. реперні точки: події, оточення, місця, предмети матеріального і духовного світу. Коли людина розповідає кому-небудь історію свого життя, або веде щоденник, пише мемуари, спогади, вона вступає у певний наративний діалог із співрозмовником або читачем.

У наративній психології існують поняття «особистісний» та «професійний» наратив. Особистісний наратив – це специфічний різновид історії життя, котрий створюється кожною людиною. Будь-хто з нас задля того, щоб об'єднати своє життя у якусь цілість, надає власному життю певну вмотивованість, спрямованість і сенс. В особистісному наративі є початок, середина, підсумок. Події особистого життя кожний з нас свідомо чи імпліцитно вибудовує за певним сюжетом – зі своїми героями, вчинками, мріями, конфліктами, поразками й перемогами. Вважається, що особистісний наратив – це акт уяви, сенс якого полягає в інтеграції наших споминів з минулого, оцінок поточного й планів на майбутнє відповідно до певної життєвої моделі чи сценарію (успішної чи «маленької» людини, переможця чи лузера). Інакше кажучи, ми самі витворюємо себе через власну оповідь, тобто особистісний наратив (М.Кросслі).

Професійний наратив – це наратив другого ступеня, адже є наратив автора (першого ступеня) та наратив дослідника даного автора. Професійний наратив керує процедурою розуміння й залежить від теоретичної орієнтації дослідника. До прикладу, щоденник, листи, повісті Т.Шевченка – це оповідь поета про себе й своє оточення, а ширше про власні культурні світи у минулому та нинішньому часі. Дослідник же його життя й творчості переказує ці біографічні факти, проте у процесі переказу окремі моменти (в залежності від ідеології оповідача) пов'язуються вже з іншими фактами, подіями, особами, про які, до речі, не згадує сам автор особистісного наративу, власної історії. А відтак, історія життя героя висвітлюється вже по-іншому, деякі біографічні деталі переосмислюються й переоцінюються під

різним кутом зору. Отже, будь-який переказ – професійний наратив – змінюючи акценти, суттєво відрізняється від авторського наративу купою нюансів та оцінками цілих епізодів і персонажів життєвої історії. Звісно, професійний наратив залежить від теоретичної й ідеологічної орієнтації упорядника, мета якого створити власну версію життєпису свого героя. Кінцевим продуктом переплетіння різних наративів – особистісних та професійних є нові стратегії біографічного дослідження. Саме через такий наративний діалог відбувається трансформація історії життя особистості (М.Кросслі).

Навколо життя видатної людини завжди відбуваються численні «письмові інтервенції», у яких подаються різні, навіть контроверсійні версії, життєпису такої людини. Життєві події не цікаві як такі, вони набувають сенсу й мотивації, коли утворюють певну наративну структуру – сюжет, фабулу, інтригу. Традиційно біографії подавались у вигляді хроніки життєвих подій, фактів та періодів, проте життя кожної людини постає наче жива оповідь із своєю драматургією, котра містить вчинки, події, думки, почуття, рішучі дії, охоплює переламні періоди, визначні місця, розмаїте оточення. Не випадково, уважається, життя – це книга, а частини життя – глави цієї книги. Кожна людина у власній уяві створює книгу свого життя, або інші пишуть книги про життя конкретної людини.

Концепт «біографічний світ» містить низку життєвих наративів, котрі у купі утворюють тканину життя особистості. Біографічний світ – це культурний світ, де переплетені особистісний та професійний наративи. Біографічний світ особистості як наративна структура потребує певного інструментарію й передбачає драматургічну розкладку біографії, життєвої історії за допомогою карти особистості. Дана карта відтворює не хронологію подій, а структуру біографічного дослідження. Карта особистості реконструює цілість життєвої історії, а також «маршрут» дослідника цієї історії. Кількість пунктів карти особистості у різних дослідників варіюється, ми ж пропонуємо наступні: Місця, Артефакти, Події, Люди, Стреси, Сценарій майбутнього, Персональна ідеологія.

Зрештою можемо констатувати, що зазначені стратегії біографічного дослідження з різною мірою репрезентативності присутні в полі сучасної української історіографії. Така ситуація засвідчує не лише ре-актуалізацію, але універсальність біографічного жанру, який поєднує традиції й новації, серійність та індивідуальність, типовість і казус. Усе це означає, що біографія як жанр, маючи солідну генеалогію, нині перебуває на вістрі інтелектуальної моди. В колі істориків цей жанр користується особливим попитом та увагою. Практично кожному доводилось звертатись до власної біографії чи то життєпису Іншого. Справа в тім, що біографію Іншого історик пише за власною схемою. Мета та значення проекту П.Нора, про який згадувалось вище, якраз й визначались тим, щоб показати, як прийоми написання біографії Іншого історика можуть застосувати при написанні власної

біографії. Звісно у своїх ego-історіях кожний з авторів писав у власній манері і за допомогою своїх улюблених методів.

20 травня 2014 р. в Інституті історії України НАН України був організований і проведений 7-й теоретико-методологічний семінар «Проект людського 'Я': тіло, життя, історія». Запропонована тематика семінару продемонструвала великі евристичні можливості «нового біографізму» як методу. Соціологія тіла, тілесна норма і патології, історія життя у просторі культури, життєві моделі – біографії, типологія біографій: модальна, ситуаційна біографія-казус, психологічна, інтелектуальна, колективні біографії, конструювання людиною власного життя через наратив та встановлення зв'язку з соціальним оточенням – усі ці питання стали предметом обговорення учасників семінару. Прикметне, що увага учасників семінару зосередилася на доволі незвичній для української історіографії проблемі тілесності у різних вимірах та інтерпретаціях: «Тіло в просторі пам'яті» (А.Киридон), «Норма харчування як частина тілесної культури» (Д.Андросова-Байда), «Тіло ув'язненого у пенітенціарних практиках передСучасності» (Б.Галь), «Тіла історика: body politic у текстах М.Грушевського» (В.Ващенко) тощо. Багатоаспектною в дискусіях учасників семінару постала проблема біографії як наративу та типології біографічних схем інтелектуалів: «Автобіографічні історії українських істориків» (О.Ясь), «Реконструкція історії життя в біоісторіографічних дослідженнях (за епістолярієм істориків 2-ї половини ХІХ – початку ХХ ст.» (А.Острячко), «Політика, ідеологія, професія: типологія академічних кар'єр українських політологів» (В.Осін) та ін. Тематичне розмаїття виступів учасників семінару знайшло відображення при підготовці чергового, 8-го випуску альманаху «Ейдос».

Нинішній випуск, як і більшість попередніх, мають монографічний характер. Це означає чітку структурованість матеріалів за обраною тематикою. Перший розділ «Стратегії біографічного дослідження відкривається есеєм Тетяни Попової, присвяченим теоретико-методологічним аспектам біоісторіописання та біо-рефлексіям в сучасній соціогуманітаристиці. Ярослав Калакура звертається до реконструкції образу українського радянського історика під кутом зору методу ретроспекції. Валентин Онопрієнко актуалізує проблему співвідношення біографічного письма та наукової біографії. Наративним стратегіям історико-біографічного дослідження присвячена стаття Анатолія Лубського. В руслі пошуків модерних засобів біографічного аналізу автори Альманаху звертаються до суміжних галузей гуманітарного знання, зокрема Віталій Андрєєв до патографії, Лариса Буряк – психології.

Дві наступні рубрики 8-го випуску присвячені проблемам тілесності у просторі історіографії й ширше – культури. На матеріалах історіографії, зокрема наративних джерелах та іконографії М.Грушевського і В.Липинського проблема тілесності досліджується в сюжетах Володимира Ващенка та Віталія Масненка. Тілесність у широкому культурному контексті є предметом інтересу Геннадія Виноградова, який розглядає феномен тілесності в

інтелектуальному моделюванні середньовічної християнської цивілізації, та Васілія Щукіна, котрий аналізує поетосферу міста та поетосферу природи. Мотиви смерті зустрічаються у біографічних дискурсах Владислава Аксьонова та Наталі Шелудякової. У розвідці Валентини Шандри ідеться про фізичні покарання чиновників в імперських практиках тілесності XVIII – початку XIX ст.

Четвертий розділ Альманаху «Типології біографій та кар'єр» представлений аналітичним оглядом Станіслава Кульчицького щодо політичної біографістики. Низка публікацій презентує різні моделі-схеми «інтелектуальної біографії»: Сергій Світленко пропонує свою схему біографії Б.Грінченка, Марина Будзар – Г.Галагана, Марина Суздаль реконструює духовну біографію М.Цертелева. Династійно-сімейні й професійно-кар'єрні виміри життєпису вченого та чиновника привернули увагу Олени Богдашиної та Вікторії Панченко.

У п'ятому розділі «Інструментарій біографічного дослідження» ідеться про метод інтерв'ю в історико-біографічному дослідженні та технології обробки анкетних даних комеративного наративу у розвідках Варфоломія Савчука, Ольги Чаплиць та Алли Сальнікової. Завершує 8-й випуск «Ейдосу» добірка матеріалів з теорії та історії історичної науки й історіографії, котрі нещодавно видані в Україні та Польщі.

Авторський склад даного числа Альманаху представлений міждисциплінарним складом фахівців, серед яких філософи, філологи, історіографи, джерелознавці, історики різних наукових генерацій з притаманними відповідній генерації системою цінностей, науковими ідеалами, творчим інструментарієм. На ментальній мапі випуску дописувачі з Польщі, Росії, а також відомих історіографічних центрів України – таких як Дніпропетровськ, Київ, Одеса та ін. Отже біографічний жанр залишається вічно «молодим», кожна нова генерація науковців створює свою біографічну історію, простежуючи через індивідуальну чи колективні біографії біографію своєї епохи, а крізь зміни й трансформації конкретної доби, глибше усвідомлюючи механізми взаємодії внутрішнього й зовнішнього світів людини. Нині біографізм як жанр демонструє невичерпні можливості й простір варіацій історико-біографічного письма. Сподіваємось, що дана тематика завжди буде у фокусі уваги гуманітаріїв, а 8-й випуск «Ейдосу» – цікавим для широкого кола читачів.

Ірина Колесник

